

Paraules com torres (Ar. *P.* 748-750; *R.* 1004-1005)

Carles Garriga

En la paràbasi de la *Pau* el cor fa un elogi de l'obra aristofànica, atribuint-li no només el mèrit —polític?— d'haver-se enfrontat amb Cleó sinó també el mèrit en l'àmbit literari, com a renovador del gènere i autor de comèdies que s'enfronten amb temes importants. Els versos que m'interessen especialment són els següents (vv. 748-750):

τοιαῦτ' ἀφελῶν κακὰ καὶ φόρτον καὶ βωμολοχεύματ' ἀγεννῆ
ἐπόησε τέχνην μεγάλην ἡμῖν κἀπύργωσ' οἰκοδομήσας
ἔπεσιν μεγάλοις καὶ διανοίαις καὶ σκώμμασιν οὐκ ἀγοραίοις

Ja des d'antic aquests versos han estat posats en relació amb el fr. 100 K-A de Ferècrates. L'escoliasta a *P.* 749 assenyala: ταῦτα καὶ Φερεκράτης ἐποίησε τὸν Αἰσχύλον λέγοντα ἐν τοῖς Κραπατάλοις· ὅστις αὐτοῖς παρέδωκε τέχνην μεγάλην ἐξοικοδομήσας. El vers així transmès exigeix, per raons mètriques, alguna inclusió entre ὅστις i αὐτοῖς: així, l'addició de Porson (*Praef. Hec.* p. LII) ὅστις <γ>αὐτοῖς reconstrueix adequadament el ritme anapèstic. També de Porson és la correcció de παρέδωκε en παρέδωκα, obligada si ens atenim a la notícia de l'escoliasta segons la qual és Èsquil en persona qui parla.

No és clar quin dels dos còmics imita l'altre. L'únic que sabem és que la primera victòria obtinguda per Ferècrates en les Dionísies és de l'any 438-7, mentre que la primera comèdia d'Aristòfanes (*Δαιταλεῖς*) va obtenir un segon premi l'any 427. En canvi, és força probable que Aristòfanes imités o almenys es recordés de Ferècrates en les *Granotes*, una obra on Èsquil també parla en pròpia persona de les seves tragèdies¹.

1. A. MEINEKE, *Fragmenta comicorum Graecorum*, Berlín 1839-1857 (1970) ho dona com a segur: -Aeschylum in hac fabula ex inferis excitatum et merita sua de poesi tragica

És precisament en les *Granotes* on hi ha uns altres versos que, com també ha estat assenyalat repetidament, s'han de posar en contacte tant amb *P.* 748-750 com amb el fr. 100 K-A de Ferècrates. El corifeu invita Èsquil a defensar-se de les crítiques que li ha dirigit Eurípides (*R.* 1004-1005):

ἀλλ' ὦ πρῶτος τῶν Ἑλλήνων πυργώσας ῥήματα σεμνά
καὶ κοσμήσας τραγικὸν λῆρον, θαρρῶν τὸν κροῦνὸν ἀφίει

Tenim així tres passatges estretament lligats que s'han de llegir en conjunt. Els punts de contacte entre Pherecr. fr. 100 i Ar. *P.* 748-750 són, des del punt de vista lèxico-semàntic, evidents: Pherecr. αὐτοῖς ≈ Ar. *P.* 749 ἡμῖν; Pherecr. παρέδοκα τέχνην μεγάλην ≈ Ar. *P.* 749 ἐπόησε τέχνην μεγάλην; Pherecr. ἐξοικοδομήσας ≈ Ar. *P.* 749 οἰκοδομήσας. Aristòfanes, a més, sembla expandir el concepte inicial en tot el vers 750, però sobretot ja en el mateix vers 749: ἐπύργωσε, que no es troba en Ferècrates, però que reapareix en el vers 1004 de les *Granotes* (πυργώσας).

En *P.* τέχνην μεγάλην és el complement objecte de ἐπύργωσε (com també de ἐπόησε i de οἰκοδομήσας), mentre que el complement instrumental el formen els datius del vers 750. Entre aquests, ἔπειν μεγάλοις respon exactament al sentit de l'objecte: si es vol aconseguir una τέχνην μεγάλην és comprensible que hi hagi necessitat de ἔπειν μεγάλοις. Com veurem més endavant, es pot establir una relació entre el grup τέχνην μεγάλην - ἔπειν μεγάλοις i els ῥήματα σεμνά de *R.* 1004, amb la qual cosa es reforça la similitud entre els passatges de les dues comèdies aristofàniques (a més de la ja esmentada ἐπύργωσε ≈ πυργώσας). I, en conseqüència, πυργώσας ῥήματα σεμνά també es pot posar en contacte amb l'expressió τέχνην μεγάλην ἐξοικοδομήσας.

A l'intent de fer una lectura conjunta dels tres passatges i d'establir-ne equivalències es pot objectar que són de caràcter diferent, ja que en Ferècrates és Èsquil qui parla de la seva poesia, en la *Pau* es parla de la poesia d'Aristòfanes i en les *Granotes* es parla (a Èsquil) de la seva poesia. Ni els locutors ni els destinataris, doncs, coincideixen. Però també es pot llegir el conjunt tenint en compte que Aristòfanes quan va escriure les *Granotes* recordava, evidentment, la *Pau* i que, per tant, va parlar de la poesia d'Èsquil amb uns termes molt semblants als que havia fet servir per parlar de la seva pròpia poesia. Com que també, molt probablement, recordava el vers de Ferècrates (a més del fet que en els *Κραπάταλοι* també es fa parlar el tràgic d'entre els morts), la relació entre els tres passatges va més enllà dels simples ecos verbals i passa a formar un sistema.

praedicantem induxerat Pherecrates. Huius exemplum postea sequutus est Aristophanes- (II, 1, pp. 289-290). Recordem que les *Granotes* van guanyar el primer premi a les Lenees de l'any 405.

Però això no significa que Aristòfanes descriu la seva obra com si fos una tragèdia ni que valori la poesia d'Èsquil com si es tractés de comèdies. En parla, és clar, amb el llenguatge propi de la comèdia, però el que importa és veure com Aristòfanes genera una terminologia adequada per explicar com es fa un determinat tipus de literatura que, en tots dos casos, es considera superior o a l'anterior o a la produïda pels competidors naturals dels poetes, segons el gènere que cadascun d'ells cultiva.

En aquest sentit, caldria deixar a un costat l'interrogant sobre si les preferències d'Aristòfanes s'orienten cap a Èsquil o cap a Eurípides. En les *Granotes*, és clar, qui guanya l'*agón* és Èsquil, però això no és un indicatiu de l'opinió d'Aristòfanes sobre els dos tràgics, sinó la constatació d'una situació de fet: quan Èsquil assegura en el vers 868 que les seves tragèdies no han mort amb ell, al·ludeix al fet que les seves tragèdies van continuar sent —excepcionalment— representades després de la seva mort, una notícia que també ens és coneguda per la *Vita Aesch.* 12. Com que el públic d'Aristòfanes assistia a aquestes representacions, no només estava familiaritzat amb l'estil d'Èsquil i, per tant, capacitat per entendre i fruit del retrat que l'autor còmic fa del tràgic², sinó que —i això és el més important— sabia com acabaria la comèdia. Hauria estat, doncs, absurd i impossible que Aristòfanes manifestés simpatia per Eurípides i innecessari que en mostrés per Èsquil. No calia que Aristòfanes prengués *personalment* partit per cap dels dos contendents i, de fet, al llarg de la comèdia això no es produeix; només hi ha una sèrie de re-presentacions paròdiques de l'estil dels dos tràgics, segons la imatge convencional que el públic i la comèdia com a gènere se n'havien format.

Una altra qüestió és precisament aquesta: la imatge convencional de la poesia d'Èsquil que emergeix de la comèdia presenta punts de coincidència clars amb la (auto)-imatge —també convencional— que la comèdia té d'ella mateixa, mentre que la imatge de la poesia d'Eurípides se n'allunya. Buscar les raons d'aquest fet és tant com buscar en quina mesura els tòpics reposen en fets de l'experiència, una investigació, aquesta, que cau fora del meu propòsit en aquest moment. Però en qualsevol cas, m'interessa remarcar que parlem d'imatges i de tòpics que ni es corresponen mecànicament amb la realitat ni sempre són conciliables entre si.

Cada gènere —i potser cada autor— elabora els seus propis tòpics. Si d'una banda sembla que Aristòfanes proposa per a si mateix un tipus de literatura assimilable al que atribueix a Èsquil i doncs contrari al d'Eurípides, d'altra banda es parla sovint de la proximitat del comediògraf

2. Com assenyala K. DOVER, *Aristophanes. Frogs*, Oxford 1993, p. 23, «this fact is of great importance for *Frogs*, it means that for the audience the contest is not between a familiar style and a style known only to the oldest generation and a small number of people who read texts, but between two styles which were both put to the test in the contemporary theatre».

amb aquest darrer: des de Cratíno amb el famós εὐριπιδαιριστοφανίζων³ fins a la crítica moderna —a la seva manera també un gènere, amb els seus tòpics propis — que parla d'una simpatia sincera.

Significativament, el judici de Dionís sobre els dos tràgics és, en una bona mesura, ambigu. Després de l'escena en què es pesen els versos de cadascun, el déu declara (R. 1413): τὸν μὲν γὰρ ἠγοῦμαι σοφόν, τῷ δ' ἥδομαι. Com observa Dover, «Dionysos could of course indicate by look and gesture which is which, and no doubt did so if that is what Aristophanes wished, but dramatically it would be more effective if Dionysos spread his hands in a helpless gesture and turned his head from side to side while looking upwards, so that we are not told which he regards as σοφός in this ἀγῶν σοφίας»⁴. Poc després Dionís ha de tornar a decidir i el seu veredicté és de la mateixa classe: ὁ μὲν σοφῶς εἶπεν, ὁ δ' ἕτερος σαφῶς (v. 1434). L'ambigüitat, doncs, no obeeix només a la incapacitat de decisió, sinó que es trasllada amb tota certesa al lector i, molt probablement, a l'espectador. Amb paraules de Goldhill, «the pun *sophós* / *saphós*, 'wisely' / 'clearly', adds a verbal similarity to the difficulty of determining the significant difference»⁵.

Si en l'escriptura de la comèdia és difícil determinar una diferència significativa entre Èsquil i Eurípides seria un error intentar determinar-la en el pensament d'Aristòfanes. O per dir-ho d'una altra manera: Aristòfanes ni en les *Granotes* ni en cap altra de les seves comèdies pretén explicar com és realment la poesia d'Èsquil i d'Eurípides i molt menys prendre partit per cap dels dos. Una altra cosa és que la imatge més o menys caricaturesca que s'havia anat formant d'Èsquil mostrés punts de contacte amb l'autoimatge de la comèdia. Així s'entén que els vv. 748-750 de la *Pau*, anteriors als vv. 1004-1005 de les *Granotes*, semblin prefigurar ja una «descripció» còmica d'Èsquil com a poeta, especialment a l'entorn de la noció d'«encastellar paraules».

Quin «model» de poesia es delinea doncs a partir dels passatges que he proposat si en fem una lectura que no hi prejutgi una intencionalitat descriptiva concreta per part d'Aristòfanes? Per raons d'extensió i temàtiques procediré partint del passatge de la *Pau*, recordant, però, que no hi és absent una certa «idea» esquiliana que s'havia de veure confirmada més tard avançada la carrera aristofànica amb les *Granotes*.

El model de poesia que es proposa en els vv. 748-750 de la *Pau* és el d'una τέχνη μεγάλη a la qual s'arriba mitjançant ἔπεσιν μεγάλοις καὶ διανοίαις καὶ σκώμμασιν οὐκ ἀγοραίοις. Aquests continguts i mecanismes s'oposen als que, segons els versos precedents (vv. 739ff.), eren els habi-

3. Fr. 307 EDM.

4. K. DOVER, *op. cit.*, p. 19.

5. S. GOLDHILL, *The Poet's Voice*, Cambridge 1991, p. 218.

tuals en les comèdies abans que Aristòfanes, per primera vegada en la història del gènere⁶, aconseguís tot sol que també els altres poetes còmics rivals seus⁷ hi renunciessin (vv. 739-740): *πρῶτον μὲν γὰρ τοὺς ἀντιπάλους μόνος ἀνθρώπων κατέπαυσεν / εἰς τὰ ῥάκια σκώπτοντας κτλ.*). En general, la manera antiga i vulgar és descrita globalment i rebutjada en el vers 750: *τοιαῦτ' ἀφελῶν κακὰ καὶ φόρτον καὶ βωμολοχεύματ' ἀγεννῆ*.

La mateixa oposició es presenta en altres parts de l'obra aristofànica com una contradicció interna: Aristòfanes, com és prou sabut, fa un ús freqüentíssim dels procediments còmics que ell mateix critica.

Les interpretacions d'aquest fet divergeixen. Hi ha qui hi veu la resposta sensible d'Aristòfanes als diferents nivells de públic amb què es trobava i el seu desig de satisfer, tot respectant la seva pròpia individualitat poètica, no només els gustos dels espectadors menys educats sinó també els dels jutges, regularment inclinats a premiar els gustos majoritaris. Un esperit de compromís, doncs, que havia de marcar tota la carrera d'Aristòfanes i que, aquesta avançada, s'havia de convertir progressivament en una forta preocupació per complaure la part majoritària de la seva audiència⁸. Però no és evident que les obres tardanes d'Aristòfanes continguin més elements de comèdia vulgar que les anteriors i sobretot cal recordar que el presumpte esperit de compromís és, més enllà de les hipotètiques intencions de l'autor, un fet d'*escriptura* en diverses comèdies⁹.

Per aquesta raó, i sense negar que Aristòfanes tingués un autèntic desig de satisfer el seu públic i alhora manifestar la seva vàlua com a autor de comèdies¹⁰, em sembla més productiva, almenys per al meu propòsit, la

6. La mateixa idea es troba en altres llocs de l'obra aristofànica: vegeu, en particular, les *καινοτάτας διανοίας* de V. 1004; també, V. 57-63, 1053; N. 547; Ec. 583-585. Com diu Dover, *Aristophanes. Clouds*, Oxford 1968, ad v. 547, «Ar. was ready to adopt a conservative standpoint, for comic purposes, towards tragedy and philosophy, but in his own craft he prided himself on his innovations». Cf., també, M.G. BONANNO, «Aristoph. fr. 198 K. (ὀνόματα καινά)», *MCr* 18, 1983, pp. 61-70; «Note ai *Banchettanti* di Aristofane», *MCr* 19-20, 1984-85, pp. 87-97.
7. M. PLATNAUER, *Aristophanes. Peace*, Oxford 1964, ad v. 739 posa encertadament en dubte la notícia de l'escoliaista que Aristòfanes aquí es referiria a Èupolis. El més raonable és pensar que els rivals són tots els altres possibles autors de comèdies.
8. Cf. J.M. BREMER, «Aristophanes on his own poetry», *Aristophane*, Entr. Hardt, Vandoeuvres - Ginebra 1993, pp. 125-165 (esp. pp. 134-143).
9. D. LANZA, «Le comédien face à l'écrit», *Les savoirs de l'écriture en Grèce ancienne*, Lille 1988, pp. 359-384 dona un bon nombre d'exemples de recursos còmics dits vulgars que s'estenen tot al llarg de la carrera aristofànica i explica com la seva utilització és *constitucional* en el gènere còmic.
10. Això sembla clar a partir de la lectura de la segona paràbasi dels *Núvols*, però cal afegir que el fracàs de la primera representació potser no va ser causat per la manca d'elements propis de la comèdia vulgar sinó per l'ús d'un llenguatge massa intel·lectualístic: cf. E.A. HAVELOCK, «The Socratic self as it is parodied in Aristophanes' *Clouds*», *Yale Class. Stud.* 22, 1972, pp. 1-18. Cal afegir, però, que el llenguatge podia ser massa intel·lectualístic pel que s'espera d'una comèdia i no perquè no pogués ser entès per una part del públic; sobre els riscos de distingir estrats de públic pel que fa a

interpretació que del mateix fenomen fa D. Lanza: «si contradiction il y a, est-elle subjectivement le fait d'Aristophane, ou n'est-elle pas plutôt objective, celle d'un théâtre comique écrit qui, tout en subissant la fascination de la poésie tragique désormais dominante, n'a pas rompu les liens avec une tradition comique qui a fait ses preuves?» (*cit.* p. 383).

Si Aristòfanes, com a autor de teatre, té altres autors que són rivals seus —i els ha de vèncer mitjançant el veredictes favorable del públic i en darrera instància dels jutges, cosa que, d'altra banda, també esperen els altres poetes—, en tant que escriptor d'obres pertanyents al gènere còmic es confronta en primera instància amb el gènere dramàtic de prestigi en l'època: la tragèdia. Però la confrontació també comporta complementarietat, com delata, per exemple, el terme *τρογυφία* i com han explicat diferents estudiosos¹¹. En conseqüència, la voluntat d'ennobrir la comèdia —que és un tòpic més entre altres de gènere, i també un fet d'escriptura— es forma en una bona part prenent el model de la tragèdia.

D'altra banda, ens podríem preguntar per què els comediògrafs expressen la voluntat d'ennobrir la comèdia i s'enorgulleixen d'haver-ho conseguit. De fet, ens els podríem imaginar competint entre ells a veure quin és més tradicional i popular, quin usa més extensament i general els recursos propis de la improvisació, la *βωμολογία* i τὸ φορτικόν. I, en canvi, els *βωμολοχεύματα* són, a *P.* 748, ἀγεννή 'innobles' i τὸ φορτικόν és un terme sempre denigratori¹². De tota manera, i per ser exactes, no crec que es pugui afirmar que la fascinació de la tragèdia hagi estat la causa que els comediògrafs valoressin les seves comèdies en termes de noblesa o de novetat i no en termes de tradicionalitat i improvisació de caràcter popular. El més probable és que un autor còmic, com qualsevol altre autor, tendeixi a presentar la seva obra com a quelcom de nou i de millor que les anteriors; en el cas de la comèdia, la manera com es fa aquesta presentació està influïda pel model de la tragèdia. Però també, inversament, la noblesa de la tragèdia s'expressa en les comèdies amb un llenguatge còmic, com es pot veure en un passatge de les *Granotes*. Èsquil ha propugnat una poesia educacional que digui coses útils (v. 1056: χρηστὰ λέγειν), a la qual cosa

la capacitat per entendre el drama àtic, vegeu les observacions de K. DOVER, *Aristophanes. Frogs* cit., p. 32 n. 64.

11. Cf. fonamentalment A. BRELICH, «Aristofane: commedia e religione», *Acta Class. Univ. Scient. Debrecen.* 5, 1969, pp. 21-30, que parla de «omologia funzionale e contrasto». Per a una relació dels usos del terme *τρογυφία*, *vid.* O. TAPLIN, «Tragedy and Tragedy» *C.Q.* 33, 1983, pp. 331-333; F. PERUSINO, *Dalla commedia antica alla commedia di mezzo. Tre studi su Aristofane*, Urbino 1987, pp. 31-32. Per a les al·lusions puntuals de la comèdia a la tragèdia, vegeu P. RAU, *Paratragodia. Untersuchungen einer komischen Form des Aristophanes*, Zetemata 45, Múnic 1967.
12. Sobre τὸ φορτικόν vegeu la nota de F. PERUSINO, *Platonio. La commedia greca*, Urbino 1989, p. 67, on cita Aristot. *Eth. Nic.* IV 8, 1128a4 que aveïna la *βωμολογία* i τὸ φορτικόν. En general, τὸ φορτικόν és «the usual term of contempt used by a comic poet of his rivals (V. 66) or of comedy by others (Pl. *Phdr.* 236c)», com recorda K. J. DOVER, *Aristophanes. Clouds* cit., *ad* v. 524.

Eurípides contesta que dir paraules com el Licabet o el Parnàs no és ensenyar coses útils. I aquesta és la resposta d'Èsquil (R. 1058-1061):

ἀλλ', ὦ κακόδαμον, ἀνάγκη
μεγάλων γνομῶν καὶ διανοιῶν ἴσα καὶ ῥήματα τίκτειν.
κάλλος εἰκὸς τοὺς ἡμιθέους τοῖς ῥήμασι μείζοσι χρῆσθαι
καὶ γὰρ τοῖς ἱματίοις ἡμῶν χροῶνται πολὺ σεμνοτέροισιν κτλ.

D'acord amb el principi còmic de l'homologia, segons el qual les relacions causa - conseqüència van del mateix al mateix, a les grans pensades i idees corresponen paraules igual de grans, i els herois, més grans que els mortals, també diuen paraules més grans; i, segons el principi —també còmic— «més és millor», els vestits dels herois, presumiblement més grans, són més nobles¹³. I és clar, implícitament, les paraules grans són, doncs, també més nobles.

La grandària —i per tant la noblesa— de les paraules es mesura en termes de polisil·labisme¹⁴, però també en termes de consistència, de densitat. D'aquesta manera, l'alçària, en la mesura que vagi associada amb l'elevació i s'oposi a la densitat o al pes, és rebutjada. En definitiva, la lleugeresa comporta un tipus d'elevació que és propi de la gent inútil i desvagada, que només s'ocupa de coses vanes i inconsistents, com es pot veure ja en l'escena de Sòcrates penjat en la *χρεμάθρα* i interessat en l'observació dels fenòmens celestes (N. 218-219; 225; 228-229)¹⁵.

L'elevació espiritual, que és una manera habitual de representar la racionalitat, és una de les qualitats que la comèdia aprofita per ridiculitzar els intel·lectuals¹⁶, els poetes «inspirats» i hipermusicals, com els ditirambògrafs, per exemple (*vid. supra*, nota 15), o els poetes massa «purs», preocupats per fabricar una poesia culta i estilísticament acurada¹⁷. L'Eurípides aristofànic, que significativament és aveïnat a Sòcrates, explica el tractament dietètic-higiènic a base de verdures i llibres que va aplicar a la tragèdia esquiliana a fi de fer-la aprimar, és a dir, de fer-li perdre pes (R. 939-943):

13. Cf. també R. 833-834, on Eurípides, parlant d'Èsquil, relaciona σεμνότης i tragèdia: ἀποσεμννεῖται πρῶτον, ἀπερ' ἐκάστοτε ἐν ταῖς τραγωδίαισιν ἑτερατεῦετο.

14. Cf. S. GOLDHILL, *op. cit.*, p. 212: «The double sense of *meγas* when applied to words — both 'proud' and 'long' or 'big' — is used to turn Aeschylus' assertion of his heroes' grand discourse into a rationale of polysyllabic language».

15. Cf. també A. 995 (Metó com a «γεόμετρα» de l'aire); *ibid.* 1382-1390; P. 827-831; N. 335-338 (a propòsit dels ditirambògrafs).

16. Cf. B. ZIMMERMANN, «Aristophanes und die Intellektuellen», *Aristophane*, Entr. Hard, cit., pp. 255-280.

17. Una línia que, com és sabut, va triomfar en l'època hel·lenística, tant pel que fa a les anècdotes sobre els poetes (com les històries d'exquisida factura còmica a propòsit de Filetas de Cos), com pel que fa a les declaracions dels mateixos protagonistes, encapçalats per Cal·límac amb el seu pròleg als *Aitia*, on es reprenen els arguments aristofànics invertint-ne la valoració (cf. D.L. CLAYMAN, «The Origins of Greek Literary Criticism and the Aitia Prologue», *WS XI*, 1977, pp. 27-34).

ἀλλ' ὡς παρέλαβον τὴν τέχνην παρὰ σοῦ τὸ πρῶτον εὐθύς
οἰδοῦσαν ὑπὸ κομπασμάτων καὶ ῥημάτων ἐπαχθῶν,
ἴσχανα μὲν πρότιστον αὐτὴν καὶ τὸ βάρος ἀφεῖλον
ἐπυλλίοις καὶ περιπάτοις καὶ τευτλίοισι λευκοῖς,
χυλὸν διδοὺς στομυλμάτων ἀπὸ βιβλίων ἀπηθῶν¹⁸.

Allò que per Eurípides és un títol d'orgull (fer una literatura més subtil, menys pesant i més sàvia) és, a l'hora de competir amb Èsquil en l'escena de la balança (*R.* 1364-1413), la causa de la seva derrota. El discurs còmic aprofita la base experiencial de l'equilibri, segons la qual els arguments «de pes» són els vencedors¹⁹, per mostrar en escena un llenguatge euripidi que, lleuger com és, es veu empès enlaire per la consistència de les paraules d'Èsquil. Eurípides, i amb ell les seves tragèdies, resta penjat com Sòcrates, havent perdut el contacte amb el món²⁰.

Les paraules d'Èsquil, en canvi, són, com ja hem vist, σεμνά, en correspondència amb el desig de Dionís que anava a la recerca d'un ῥῆμα γενναῖον (*R.* 97), propi d'un poeta γόνιμος (*ibid.* v. 96), que descriu uns personatges γενναίους καὶ τετραπήχεις (*ibid.* v. 1014). I no ha de sorprendre que a *P.* 773 el mateix Aristòfanes rebí el qualificatiu de γενναιώτατος, quan pocs versos abans (vv. 748-750) el cor ha explicat com el poeta ha abandonat la βωμολοχία innoble i ha fet gran la comèdia amb paraules grans i amb σκώμμασιν οὐκ ἀγοραίοις: un adjectiu, aquest darrer, que Èsquil aplica als ciutadans —o als personatges de tragèdia?— de l'època de la representació de les *Granotes* (*R.* 1015).

De noblesa, doncs, a la comèdia també n'hi ha, almenys la noblesa i elevació que s'espera en una comèdia: sòlida i consistent. Per això, al costat de la grandària de l'art còmic (τέχνην μεγάλην en *P.* 749 i en Ferècrates) hi ha la construcció, l'edificació: οἰκοδομομήσας en Aristòfanes i ἐξοικοδομήσας en Ferècrates. Parlar de la creació literària en termes constructivístics és una pràctica de llarga tradició²¹ i molt freqüent en la comèdia²², com és lògic atesa la tendència del discurs còmic a «materialitzar» les idees²³. El

18. Cf. també *R.* 814-829, on el cor descriu, confrontant-los, els estils dels dos poetes: Èsquil, que llança ῥήματα γομφοπαγῆ, competirà amb Eurípides, que καταλεπτολογήσει (noteu l'adjectiu λεπτός en la composició del verb).

19. Sobre les projeccions en el llenguatge argumentatiu de les bases experiencials de l'equilibri, vegeu M. JOHNSON, *The Body in the Mind*, Chicago 1987, cap. 4.

20. La noció de fons és que la pèrdua de contacte amb el sòl porta a terrenys desconeguts i insegurs. El Sòcrates dels *Núvols* intenta aproximar-se a un objecte llunyà, elevat i inconsistent per així poder-lo estudiar, però no s'adona que, situant-se en aquella zona desposseïda de realitat i incognoscible, esdevé, ell mateix, exòtic i poc fiable.

21. Cf. M. DURANTE, *Sulla preistoria della tradizione poetica greca* (parte seconda), Roma 1976, pp. 167-179.

22. Cf. J.M. BREMER, *op. cit.*, pp. 164-165.

23. Però no només del discurs còmic: sobre la 'materialitat' de la paraula poètica, vegeu J. SVENBRO, *La parole et le marbre. Aux origines de la poétique grecque*, Lund 1976, especialment el capítol III.2.2 («La 'matérialité' de la parole poétique», pp. 186-193).

verb οἰκοδομέω, a més, probablement converteix en més quotidià i abastable —al cap i a la fi significa ‘fer cases’— allò que altres poetes anomenaven τειχίζω o τεύχω, per exemple.

Explicar la pràctica literària amb termes emprats per descriure determinades activitats artesanals és, probablement, una forma d’aveïnar poetes i artesans, però també significa centrar-se en l’aspecte *compositiu* de la creació literària. Altres termes, en canvi, remetent al mateix acte de *dir* el text, com per exemple el verb αἰίδω, amb el seu substantiu αἰιδός; i altres se centren en el terreny de la invenció, del *trobar*: així s’entenen paraules com οἶμον ‘caní’ o nocions com ‘el vol dels poetes’, que indiquen la recerca de temes, motius o arguments. En Aristòfanes, la inventiva poètica es troba expressada en paraules com γνώμη o διάνοια, aplicades indistintament a l’heroi còmic i al poeta; la voluntat de novetat —recordem les καινοτάτας διανοίας de V. 1044, per exemple— és també una forma de remarcar l’originalitat i doncs el mèrit inventiu de les comèdies. Però la comèdia sembla més inclinada a explotar —còmicament— el caràcter compositiu de la creació literària, segurament d’acord amb l’hàbit constant que tenen els seus personatges de parlar de manipulació i transformació de la realitat física que els envolta. Quan Aristòfanes declara que la seva Musa «és aquí», a més de defensar l’origen àtic de la comèdia, està afirmant que les fonts d’inspiració no s’han de buscar en les altes regions de l’Olimp, sinó en l’experiència quotidiana²⁴. Per això és encara més interessant l’ús del verb πυργόω que apareix en la *Pau* i en les *Granotes*, i que no es troba en Ferècrates. Aristòfanes inclou en un sol terme les nocions d’alçària i de construcció, reforçant la idea de grandària —que, com hem vist, és una forma de la σεμνότης tràgica— i la referència arquitectònica del verb οἰκοδομέω. El verb πυργόω, que, almenys a R. 1004, té menys a veure amb l’arquitectura²⁵ que amb l’elevació, a P. 749 serveix per introduir la noció de verticalitat en el participi οἰκοδομήσας i la idea que la τέχνη és μεγάλη perquè ha estat edificada.

Al llarg del segle cinquè abunden els usos de πυργόω amb un sentit d’enaltiment i orgull: ja es troba en Èsquil (*Pers.* 192), i són abundants en Eurípides. Però són especialment comparables amb Aristòfanes uns versos de Píndar (*Isth.* V, 43-45):

τοῖσιν Αἴγιναν προφέρει στόμα πάτραν,
διαπρεπέα νᾶσον· τετειχίσται δὲ πάλαι
πύργος ὑψηλαῖς ἀρεταῖς ἀναβαίνειν.

24. Fr. 334K (=348K-A): μήτε Μούσας ἀνακαλεῖν ἔλικβοστρόχους / μήτε Χάριτας βοᾶν ἐς χορὸν Ὀλυμπίας / ἐνθάδε γὰρ εἰσιν, ὡς φησιν διδάσκαλος.

25. En contra del que diu W.B. STANFORD, *Aristophanes. The Frogs*, Basingstoke - Londres 1971, *ad vv.* 1004-1005.

Contra la interpretació «des de fa temps és construïda una torre per ser escalada amb altes virtuts», entenc, amb Privitera, que «ἀναβαίνειν circostanzια ὑψηλαῖς (Dissen: 'arduís adscensu, inaccessis')». A πύργος potrebbes referirsi, se il sostantivo fosse qualificato da un aggettivo²⁶. És a dir: la torre ha estat construïda amb altes virtuts, i per això és difícilíssima d'escalar. La torre, alta com Egina —així s'entén el διαπρεπέα νᾶσον del v. 44—, fa que per aquesta mateixa raó l'illa sigui també il·lustre²⁷ i, com que la torre no és símbol de força, sinó de fama²⁸, cal entendre que les altes virtuts han fonamentat una fama difícilment igualable que fa il·lustre —i visible de lluny— l'illa d'Egina.

Semblantment, Aristòfanes reclama per a la seva obra una consideració que augura inigualable. L'obra ha estat construïda i, com les ῥήματα σεμνά d'Èsquil, és visible de lluny, famosa i noble. A més, la idea de fons és que la poesia —en aquest cas la comèdia aristofànica— comença des de baix per arribar a una alçada insuperable: en un cert sentit es podria dir que la comèdia és un art que es fa tot construint-se²⁹. L'autoimatge que se'n fa Aristòfanes, doncs, difereix radicalment de la de la poesia 'aèria' i separada del món: si en aquesta poesia —sempre segons la imatge còmica— es considera valuós accedir a regions ignotes, la comèdia valora la verticalitat, que és una manifestació de salut en oposició a la malaltia, que exigeix fer llit³⁰, com també valora, és clar, la solidesa, que suggereix allò conegut i manipulable.

Finalment, cal dir que el fet que les paraules d'Èsquil pesin més no entra en contradicció amb la imatge de la torre. Recordem que les paraules del tràgic, més grosses i més venerables, pesen més i per això van cap avall; si, presumiblement, les paraules d'Aristòfanes són anàlogues a les d'Èsquil, també haurien de pesar més i no elevar-se. Però en l'escena del pes dels versos, a més de la idea de la balança, hi ha implícita la idea de l'acumulació, per la qual el plat d'Èsquil, tot i que vagi cap avall, mostra un contingut que, gràcies al seu volum, és alt començant des de baix, mentre que les paraules d'Eurípides només resten penjades i sense tocar a terra. És a dir, la imatge de la balança no exclou que el plat que pesa més contingui paraules altes.

26. G. A. PRIVITERA, *Pindaro. Le Istmiche*, Milà 1982, ad vv. 44-45.

27. *Ibid.*: «l'isola è illustre perché (il γὰρ è taciuto) da tempo [vi] è stata costruita una torre, alta e visibile, con le gesta eccelse e famose degli Eacidi».

28. *Ibid.*: «denominatore comune di πύργος e di ἀρεταί è l'altezza: ὑψηλός, attributo di ἀρεταί, è riferito spesso a πύργος in Omero».

29. D. LANZA, *op. cit.*, p. 361 observa, penso que afortunadament, a propòsit de la comèdia: «il s'agit d'un art ancien bien que socialement marginal, une téchne eoùse, dirait Hippocrate».

30. Sobre les experiències físiques que donen lloc a aquestes valoracions en la terminologia de la verticalitat i de l'alçària, vegeu G. LAKOFF - M. JOHNSON, *Metaphors We Live By*, Chicago 1980, cap. 4.

Semblantment —i inversament—, en els versos de la *Pau* la torre s'ha fet alta perquè Aristòfanes ha descarregat la comèdia d'aquella càrrega innoble (*P.* 748: ἀφελῶν . . . φόρτον) que no la deixava créixer: també aquí hi ha en certa manera la imatge de l'equilibri (menys pes permet posar-se més dret, mentre que el pes, per si mateix, no surt de l'esfera de la vulgaritat). Cal pensar, doncs, en dos tipus de pes. L'un és el pes propi, que, d'una banda, s'associa amb la consistència i s'oposa, per tant, a la inanitat; un pes que, d'altra banda, es *representa* sota l'aspecte d'objectes tangibles que s'acumulen en vertical: d'aquí l'orgull *constructiu* i l'equivalència amb la torre. L'altre tipus de pes és sentit com a aliè i es correspon amb la càrrega que, precisament pel fet de ser aliena, impedeix la posició vertical i, en conseqüència, l'elevació *constructiva*. El fet que Aristòfanes usi amb profusió els procediments de la comèdia de 'càrrega aliena' és la manifestació d'una doble comicitat: la que es desprèn del que diuen els personatges i/o la que constitueixen els personatges per si mateixos, no conscients de la ironia de llur posició. Els primers versos de les *Granotes* són una escenificació i alhora una literalització d'aquesta idea i en confirmen la persistència en la poètica d'Aristòfanes. Xàntias es pregunta quin sentit té que ell hagi de carregar el pes si no pot dir les gràcies que sempre fan riure al públic (*R.* 12-15):

τί δῆτ' ἔδει με ταῦτα τὰ σκεύη φέρειν,
εἶπερ ποήσω μηδὲν ὄνπερ Φρόνιχος
εἶωθε ποιεῖν καὶ Λύκις κάμειψίας;
σκεύη φέρουσ' ἑκάστοτ' ἐν κωμωδία.